

SZEMLE

Christine Schlosser, *Das lyrische Werk Sándor Petőfis in deutscher Übersetzung, Eine Bibliographie*, Berlin, Frank und Timme, 2023. 821 p.

Petőfi Sándor irodalmi tevékenysége a magyar nyelvhez kötődik. Ha azonban a 19. századi nemzeti irodalmunkra úgy tekintünk mint a Habsburg Birodalom / Osztrák–Magyar Monarchia egészének irodalmi és kulturális tevékenységére, amelyben a szerzőn, az alkotáson és a közönségen túl más intézmények – pl. színházak, újságok és nem utolsósorban azok szükségletei – is szerepet játszottak, úgy egy összetettebb Petőfi-kép megrajzolásához a fordításra, az irodalmi közvetítésre is gondolni kell. Utóbbi egyben exportot is jelent, valamint kísérletet arra, hogy a szélesebb európai nyilvánosság előtt utat nyisson a magyar irodalom előtt. A német nyelv erre kifejezetten alkalmasnak bizonyult, hiszen történelmi okok miatt évszázadokon át jelentős kommunikációs médiumnak számított Kelet-Közép-Európában.

A kulturális cserefolyamat transzferkutatási szempontból is megfogalmazható, mert a pluralitás és a hibrid kultúrák különösen jellemzőek a közép-európai kommunikációs térre (Moritz Csáky). Az Osztrák–Magyar Monarchiát gyakran nevezzük az etnikai csoportok, vallások, kultúrák és nyelvek olvasztótégelyének. Az itt fellelhető kultúrák semmiképpen sem tekinthetők homogén, zárt egységeknek, egy összetett kulturális rendszer részei voltak, etnikailag és kulturálisan heterogén környezetben kellett érvényesülniük. Ebben az értelemben az interkulturális közvetítési és befogadási folyamatok menete, lefolyási formáinak leírása, a kulturális jelenségek transzkulturális áramlásának elemzése elengedhetetlen. A szerzők, fordítók, kiadók, újságírók és kritikusok voltak a szereplői ezeknek a kulturális közvetítési folyamatoknak, nekik volt lehetőségük a tudás és a kultúra formálására, közvetítésére, ők voltak felelősek az irodalmi szövegek létrehozásáért, azok értelmezéséért, fordításáért és terjesztéséért.

A kulturális transzfer esetében a forráskultúra, a közvetítő, valamint a célkultúra összetevői jelentik a kapcsolatot. A folyamat során a kulturális műalkotások közvetítésében három összetevő a meghatározó: először a kiválasztási folyamat, esetünkben a lefordítandó művek szelekciója, majd a mediáció fázisa az interkulturális közvetítőkkal (fordítókkal, kritikusokkal), harmadsorban pedig a befogadás menete. Ebben az értelemben nemcsak az országhatárokon belüli vizsgálódás indokolt és szükséges, hanem azoknak a határokon átnyúló kulturális kölcsönhatásoknak a tudatosítása is, amelyek Magyarország és a német nyelvterület kulturális cseréjét alakították.

Utóbbi esetében a „német–magyar irodalmi kapcsolatok” kifejezés olyan kölcsönös viszonyra utal, amely során a két irodalom nem feltétlenül játszik egyenlő szerepet az importban és az exportban. Az elmúlt évezredben Kelet-Közép-Európa hajlamos volt befogadni a Nyugat-Európából, köztük a német államokból származó impulzusokat, eszméket és formákat. Magyarország esetében markáns fordulat a reformkorban következett be, amikor a magyar irodalom Petőfi Sándorral német irodalmi közvetítés révén bekerült a »világirodalomba« (Turóczi-Trostler József), majd ez a közve-

títói tevékenység 1848/49 után egyre nagyobb teret kapott a magyarországi német nyelvű sajtóban és a könyvpiacón.

Christine Schlosser Petőfi-bibliográfiájával egy alpművet állít e folyamat feltérképezésének a szolgálatába: a bicentenárium okán az 1845 és 2023 között nyomtatásban megjelent mintegy 800 német nyelvű versfordítás összegyűjtésére vállalkozik 11 800 tételben. A több mint 800 oldalt felölelő kiadvány gerincét, 550 oldalt teszi ki maga a bibliográfia, valamint további 200 oldalt a regiszterek, amelyek a verscímek, a kiadók mellett a fordítók rövid életrajzi adataival is szolgálnak. Schlosser munkája során online katalógusokra és hagyományos bibliográfiákra támaszkodott. Alapelve szerint az eredeti forrásokat vette szemügyre, majd vette fel azokat a bibliográfiába. A fordítások a megjelenésük kronológiája szerint követik egymást.

A kiadvány szerzője munkáját „szisztematikus gyűjtés” eredményének nevezi, melynek gyökerei 1987-re nyúlnak vissza: Gulya János vezetésével ekkor vette kezdetét Göttingenben a német nyelvű Petőfi-fordítások gyűjtése. A kutatás első hozadéka az 1999-ben kiadott *Der deutsche Petőfi* című kötet volt, amely a költő leggyakrabban fordított 61 verséhez szolgál filológiai adatokkal. Schlosser ezen az úton halad tovább, vizsgálódása során számtalan periodikát és kötetes kiadást tanulmányozott.

Az időszaki kiadványok A-tól Z-ig számtalan német nyelvű lapot és néhány röplapot is felölelnek az *An der Schönen Blauen Donau* című bécsi zenei laptól kezdve a berlini *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaftig* bezárólag. Mivel Schlosser a Petőfi-fordítások összegyűjtésére és nem azok kontextualizálására vállalkozik, így ilyen tematikájú bevezető tanulmány nem áll a kötet elején. Kutatásának módszertanához azonban talán érdemes lett volna feltárni, hogy hogyan, milyen szempontok alapján választotta ki a feldolgozott periodikákat, illetve mi miért maradt ki a válogatásból (pl. a *Temesvarer Zeitung*, a bécsi *Die Presse*, vagy a nagy példányszámban eladott, a *Pester Lloyd* konkurenciájának számító *Neues Pester Journal*, a később indult *Budapester Tagblatt*, a *Neues Politisches Volksblatt* stb).

A kötetes kiadásokra kiterjedő vizsgálat is széles spektrumot fed le, melynek körébe beletartoznak a csak Petőfire fókuszáló gyűjteményes kötetek, a több magyar szerző fordításaiából összeállított gyűjtemények, valamint a több nemzet lírájából merítő antológiák.

Petőfi német nyelvű recepciója már életében megindult: 1845 áprilisában jelent meg a *Preßburger Zeitung* melléklapjában, a *Pannoniában* Adolf Dux (a fordítókra nevük német változatával hivatkozom) átültetésében *Ungarische Volksromanze* címmel a *Megy a juhász a számaron* című verse, majd ezt követte júliusban a bécsi *Sonntagsblätter*-ben három további fordítás. 1846-ban már az első fordításkötet is megjelent Bécsben, szintén Dux tollából *Ausgewählte Gedichte* címmel. A Petőfi iránti érdeklődést mi sem mutatja jobban, mint hogy a következő másfél évtizedben hét további kötet látott napvilágot további fordítóktól, majd 1900-ig további 28 kötet következett.

A terjedelmes anyag áttekintése során kirajzolódik, hogy Petőfi több verse több fordító tollából is olvasható, sőt néhányan állandóan csiszolták, javították, számtalanszor újrafordították szövegeiket. Karl Maria Kertbeny például nyolc Petőfi-kötetet rendezett sajtó alá, Lorenz Landgraf szintén több átdolgozását jelentette meg. A különféle foglalkozási ágak felől érkező Petőfi-fordítók száma 150 fölé tehető, és kettejük mellett Israel Goldschmidt, Max Farkas, Anton de Bihari, Heinrich Melas, Theodor Opitz, Ignaz Schnitzer és Josef Steinbach tartoztak a legszorgosabb tolmácsok közé. A legtöbb fordítás Pesten (Budapesten), Bécsben, Berlinben és Lipcsében jelent meg. A leggyakrabban átültetett versek közé tartozik többek között a *Megy a juhász a számaron*, a *Reszket a bokor, mert...*, az *Egy gondolat bánt engemet...*, a *Szabadság, szerelem!...*, a *Nemzeti dal*.

A bibliográfiában bőségesen találunk utalást a Petőfivel foglalkozó német nyelvű, különböző tartalmú (életrajzi, történelmi, földrajzi, kultúrtörténeti vonatkozású) szakirodalmi tételekkel, majd külön fejezetben az életrajzi forrásokkal. Schlosser a 19. század magyarországi német nyelvű sajtójának tanulmányozásához alapvető monográfiákból tájékozódik (Rózsa Mária, Ujvári Hedvig), többek között az ezekben tárgyalt sajtóorgánumokban hivatkozott Petőfi-fordításokra is támaszkodik. Ezt a

vonulat mindenképpen bővíteni ajánlott Fried István több tanulmányával, Bódyné Márkus Rozália, valamint János Eszter kutatási eredményeivel (ld. www.mtmt.hu), illetve Fazekas Tiborc bibliográfiájával (*Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke* [...], Hamburg, 1999).

Petőfi német nyelvű recepciója kapcsán – jelenlegi tudásunk szerint – annyi bizonyos, hogy Adolf Dux jelenti a kiindulási pontot egy soha véget nem érő kutatási folyamatban. Ennek eddigi legjelentősebb mérföldkövét jelöli ki Christine Schlosser opulens kötete: a költő születésének 200. évfordulójára egy olyan, felbecsülhetetlen segítséget jelentő munkát jelentetett meg, amely a további, Petőfivel kapcsolatos filológiai kutatásoknak hatalmas impulzust jelenthet, s legalább ennyire hasznos lehet a fordítás-, a kultúratudomány, valamint nem kevésbé a komparatistikai vizsgáldások számára.

UJVÁRI HEDVIG

Simon Melinda, *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1921–1940, / Hungarian Printers' and Publishers' Devices 1921–1940, Budapest, OSZK, 2023.* 244 p.

A magyar nyomdászat- és grafikatörténet határterületének számító kiadói és nyomdászjelvények jeles kutatójától, Simon Melindától új kötet jelent meg az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában. A téma kronológiai kutatását olyan reprezentatív munkák alapozták meg, mint V. Ecsedy Judit, *Hungaria Typographica* kötete, mely a tipográfiai elemeket, nyomdai betűkészleteket és cifrákat is regisztrálta. E kutatási eredményekhez kapcsolódva, a hazai könyvnyomtatás jelvényeit a kezdetektől, vagyis a 15. századtól feldolgozó kötetsorozat indult el, ennek első darabja Simon Melindának V. Ecsedy Judittal közösen írt műve, a *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800 / Hungarian Printers' and Publishers' Devices 1488–1800* című, a Balassi Kiadó és az OSZK gondozásában, 2009-ben megjelent kötet volt. Ezt követték Simon Melinda önálló munkái, a 19. századi kiadói és nyomdászjelvényekre fókuszáló kiadvány, amely 2012-ben jelent meg, a *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900 / Hungarian Printers' and Publishers' Devices 1801–1900* címmel, szintén a Balassi Kiadó és az OSZK gondozásában. Majd pedig a *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1901–1920 / Hungarian Printers' and Publishers' Devices 1901–1920* című kiadvány következett, immáron egyedül az OSZK kiadásában, 2019-ben.

E szakkönyvek folytatása a 2023-ban megjelent friss kötet, amely értelemszerűen követi az előzőek szerkezetét. Ez a 20. század harmadik és negyedik évtizedére koncentráló új katalógus a jelvények leírásával, a szakmai elemzéssel önmagában is jelentős, de az előző kötetek folytatásaként különösen értékes, hiánypótló munka, amely tovább gazdagítja ismereteinket a 15. században induló, s korokon átívelő magyarországi könyvkiadói tevékenység összetett hátterének a bemutatásával.

A bevezető tanulmány, majd ennek angol változata (9–22, 23–37) a jelvények típusait ismerteti, hasonló külföldi példákat is említve, valamint az egyes típusok esztétikai és tartalmi értékeit is elemzve. A kiadói és nyomdászjelvények terén a 19. századi „jelvényrobbanás” folytatása jellemző, ugyanis – amint a szerző rámutat – a Trianont követő jelvények mennyisége növekedést mutat, annak ellenére, hogy földrajzi tekintetben jóval kisebb terület számít ekkor a magyarországi könyvkiadás hatósugarának. Az időszak újdonsága az ideológiai és politikai jelképek (például turul motívum, hármas halom kereszttel) megjelenése egyes kiadói és nyomdászjelvényeken, valamint a hagyományos (heraldikus jelvények, épületszimbólumok, klasszikus) ikonográfiai elemek mellett az új, modern formái és ikonográfiai elemek alkalmazása is megfigyelhető a tervezői-grafikus munkában. A szerző kifejti, hogy a korszak újításait az absztrakció, az egyszerűsödő motívumok megjelenése is jellemzi, amelyek már a modern logók előfutáiraiként is értelmezhetők. Tehát a törzsanyag rendkívül változatos: a hagyományos ikonográfiai elemeket tartalmazó jelvények mellett „grafikus logók (piktogramok), logotípiák (betűlogók) és az ezek keveredéséből létrejött hibrid logók” (20) egyaránt

szerepelnek a korszak kiadói és nyomdászjelvényein. A motívumok leírásához és elemzéséhez kapcsolódóan a mottók, jelmondatok fordítása és indexe (240), valamint hivatkozások is emelik a katalógus-szócikkek tudományos színvonalát.

A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a források kutatása kiterjedt a kiadók és nyomdák rövidtávon használt jelvényeire, a jelvényváltozatokra is, jól szemlélítve az ikonográfiai módosítások fázisait. A jelvények forrásául az ismertebb kiadványok mellett – a teljességre törekedve – az OSZK-ban fellelhető alkalmi és aprónyomtatványok sokasága szolgált.

A kiadók jelvényeinek katalógusa ábécérendben mutatja be a törzssanyagot, az egyes jelvényeknek a felső sávban elhelyezett illusztrációit (kivéve: 56–57, 90. oldal) magyar nyelvű ismertetés és az angol fordítás követi, a jelvénnel és a magyar ismertetővel megegyező számmal (39–144). A sorszámozás jól nyomon követhetővé teszi az ismertető szövegeket és a hozzájuk tartozó illusztrációkat. Hasonló struktúrában mutatja be a kötet a nyomdák jelvényeit is (146–237), majd hely- és névmutató zárja a kötetet (239–244).

A katalógus használatáról a szerző a 38. oldalon ad praktikus információkat. A katalógusban bemutatott 496 jelvény ismertetése során – a sorozat első kötetében lefektetett közlési szabályoknak megfelelően – előbb adatokat közöl (a jelvényt használó nyomdász, kiadó neve; a használat helye, éve vagy intervalluma; a jelvény technikai jellemzői és mérete, a jelvény könyvben elfoglalt helye), amelyet szöveges leírás, kiegészítő információ esetén magyarázat, hivatkozás követ. A motívumok, attribútumok megnevezését követően a jelvényt használó kiadóra, illetve a nyomdász munkásságára vonatkozó információkról is tudomást szerezhetünk. Amennyiben a nyomdász vagy kiadó cég a megelőző korszakokban már működött, hivatkozás utal a korábbi katalógusokban bemutatott jelvényekre. Ezáltal a korszakokra, évtizedekre bontott köteteken átívelő jelvény-változatok is jól áttekinthetővé válnak.

A vaskos katalóguskötet, a választott papírnak köszönhetően, a méret ellenére is könnyű, jól használható, emellett formai tekintetben is követi a sorozat megelőző kiadványait. A kétnyelvű kiadás révén a kötetben szereplő magyarországi példák és ismertetéseik a külföldi szakmai közönség számára is használhatók, így ez a katalógus is beleilleszkedik a nemzetközi könyvkiadás-történeti kutatások sorába.

Összegzésként elmondható, hogy Simon Melinda kötete méltó folytatása a 2009-ben elkezdett, magyarországi kiadói és nyomdászjelvényeket közreadó kutatómunkának. Az újabb eredmények publikálásával a magyar könyvkiadói és nyomdászjelvények története a 20. század két fontos évtizedének gazdag anyagával gyarapodott. Remélhetőleg a kutatás a század második felére vonatkozóan is folytatódni fog, teljessé téve a magyar könyvkiadás történetének ezen érdekfeszítő szeletére vonatkozó, a kiadói és nyomdászjelvényeket számba vevő és összegző kutatásokat.

ÚJVÁRI EDIT